

УДК 336.71 (477)

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЛІКВІДНІСТЮ БАНКІВ В УКРАЇНІ

А. Фалюта

Львівський національний університет імені Івана Франка

З'ясовано сутність ліквідності банку та проаналізовано її вплив на фінансову стабільність. Сформовано комплексну систему управління ліквідністю банку. Проведено систематизацію інструментарію за складовими системи управління ліквідністю та визначено перспективи подальших досліджень, що стосуються порушеної проблеми.

Ключові слова: банк, ліквідність, ризик, фінансова стабільність.

Однією з основних функцій банківської системи і кожного банку є фінансове посередництво між різними суб'єктами господарювання, які мають нестачу та надлишок грошових коштів. Це посередництво призводить до того, що трансформація заощаджень в інвестиції змінює співвідношення строків і сум залучених і розміщених коштів та негативно позначається на ліквідності банків. У той же час саме ліквідність відіграє чи не найважливішу роль у забезпеченні їх фінансової стабільності. Підтримка ліквідності банків є обов'язковою умовою їх самозбереження та виживання, без якої вони не можуть виконувати своїх завдань та ефективно функціонувати. Забезпечення ліквідності повинно мати найвищий пріоритет у фінансовій роботі банку.

Велике значення розв'язання проблеми забезпечення фінансової стабільності банків для України зумовило постійну увагу наукових кіл до різних її аспектів. Важливий внесок до вирішення питань управління ліквідністю банку зроблено такими науковцями, як І. Д'яконова, О. Криклій, В. Крилова, Р. Набок, Л. Примостка, І. Сало та ін. Вивчення праць вищезазначених вчених дозволяє з'ясувати сутність поставленого наукового завдання, а також виявити питання, що залишились невирішеними. Зокрема, досі не сформовано чіткої системи управління ліквідністю банків, не систематизовано інструментарію впливу на ліквідність, існують неточності і плутанина у понятійному апараті.

Метою написання цієї статті є удосконалення системи управління ліквідністю банків в Україні. Для реалізації зазначеної мети у роботі вирішуються такі основні завдання:

- дослідити сутність категорії ліквідності банку;
- сформувати чітку систему управління ліквідністю банку;
- систематизувати інструментарій управління ліквідністю банків;
- висвітлити сутність, переваги і недоліки основних методів регулювання ліквідності банку.

Сьогодні не потребує доведення факт, що банківська діяльність заснована на довірі, підриг якої руйнує весь банк і всю його діяльність. Саме на підтримку цієї довіри спрямована ліквідність. У сучасній економічній літературі термін "ліквідність" досить широко використовується і характеризує абсолютно різні об'єкти економіки – це може бути ліквідність товарів, національних валют, суб'єктів господарювання. Банківська ліквідність, даємо власне визначення – це здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, тобто здатність задовольняти свою потребу у грошових коштах незалежно від цілей їх витрачання.

Запропоноване визначення ліквідності вказує на те, що ліквідний банк повинен не лише мати вільні кошти щоб вчасно повертати залучені та позичені ним грошові ресурси і сплачувати проценти по них, а й задовольняти усі заявки на кредити, що є в межах прийнятних для банку ризиків та здійснювати інші видатки. Оскільки все це не повинно призводити до втрати прибутку

унаслідок проведення таких операцій, ліквідність значною мірою визначається збалансованістю між строками і сумами погашення розміщених активів та строками і сумами виконання зобов'язань банку [1; розд. 5, пп. 1.1]. Вважаємо, що у банку на кожен конкретний момент часу повинно бути стільки вільних коштів, скільки необхідно для виконання його зобов'язань з урахуванням заявок на кредити та здійснення інших витрат.

Управління ліквідністю банків, і це наша принципова позиція, повинно здійснюватись як цілісний компонент єдиної системи управління банком і має формуватись з урахуванням всіх особливостей банківської діяльності. Сформована комплексна система управління ліквідністю, яка пропонується широкому загалу у цій статті вперше, передбачає існування наступних її складових: 1) формування сценаріїв розвитку діяльності банку з метою прогнозування ліквідності; 2) визначення потреби банку в ліквідних коштах; 3) визначення джерел покриття потреби банку в ліквідних коштах; 4) складання плану дій на випадок виникнення дефіциту або надлишку ліквідності; 5) методи регулювання ліквідності.

Формування сценаріїв розвитку діяльності банку з метою прогнозування ліквідності повинно здійснюватись на основі глибокого аналізу зовнішньої кон'юнктури ринку та всередині банку, який комплексно оцінює вплив існуючих тенденцій на банківську ліквідність. При цьому кількість альтернативних варіантів, які відображають потенційний вплив умов діяльності банку на його ліквідність, залежить тільки від можливостей банку і не повинна бути обмеженою. Виходячи з досвіду українських реалій, ми рекомендуємо розглядати принаймні три варіанти: 1) власне діяльність банку в умовах звичайної ділової активності; 2) діяльність в умовах кризи у банку; 3) діяльність банку в умовах загальної кризи на ринку.

Враховуючи загальну нестабільність фінансового-банківського сектору і української економіки загалом, передбачуваність поведінки грошових потоків банків помітно знижується. Це може призвести до великої кількості сценаріїв, що, у свою чергу, підвищить складність розрахунків. Проте, не рекомендуємо розробляти надто багато варіантів, які мало чим відрізнятимуться. Якщо розбіжності невеликі, доцільно зупинитись на основних, оскільки надмірна деталізація потребує додаткових витрат і, що найгірше, відволікає фахівців від аналізу реальної ситуації з ліквідністю. Основою ж прогнозування ліквідності на майбутнє, є два основних моменти: 1) прогнозування на основі аналізу укладених договорів; 2) прогнозування зміни ліквідності незалежно від укладених договорів [2, с. 29].

Складовою сформованої нами системи управління ліквідністю є механізм безпосереднього визначення потреби банку в ліквідних коштах. Здійснивши ґрунтовний аналіз низки підходів українських банків і таких науковців як І. Д'яконова, О. Криклій, В. Крилова, Р. Набок, Л. Примостка, І. Сало та ін., ми дійшли висновку, що в основі оцінювання потреби банку в ліквідних коштах є застосування принаймні одного з трьох наступних методів: методу структурування коштів, методу показників ліквідності чи методу грошових потоків. Усі вони мають свої переваги і недоліки, але саме вони є базою для здійснення оцінки ліквідності, яка дає найбільш достовірні результати.

Метод структурування коштів полягає у встановленні відповідності між різними джерелами коштів та напрямками їх використання. Частину ресурсів, сформовану за рахунок мінливих джерел (кошти до запитання та на поточних рахунках) необхідно вкладати у короткострокові проекти, а більш стабільні джерела (строкові вклади) спрямовувати у довгострокові інвестиції. Потреба банку у ліквідних коштах, за даним методом, оцінюється встановленням для кожної категорії ресурсів вимоги збереження їх частки у ліквідній формі. Для стабільних джерел ця частка незначна – 10–15%, для мінливих вкладів – 25–30%, для зобов'язань за “гарячими грошима” – 80–90% [3, с. 425]. Конкретні обсяги резервування коштів необхідно визначати банкам самостійно на основі прогнозів та власного досвіду.

Визначення потреби банку у ліквідних коштах за методом показників ліквідності здійснюється за допомогою розрахунку певних коефіцієнтів, які характеризують рівень забезпеченості банку ліквідними коштами. Значення обчислених коефіцієнтів порівнюються з нормативами Національного банку, середньогалузевими значеннями показників або з рівнем, який визначений банками на основі їх практичного досвіду. Результати порівняльного аналізу дозволяють виявити загальні тенденції зміни ліквідності банку й імовірність виникнення проблемних ситуацій, а також вжити відповідних заходів щодо поповнення ліквідних активів і зміцнення фінансової стабільності банку.

Основною помилкою при реалізації методу показників ліквідності, яку ми зустріли у сучасній науковій літературі, та й навіть на практиці, ми вбачаємо надто велику деталізацію – розраховується величезна кількість показників, які не те що не сприяють з'ясуванню реальної ситуації з ліквідністю, а лише заплутують дослідника. На нашу думку, для з'ясування реальних обставин необхідно відійти від практики “чим більше – тим краще”, а зосередитись на декількох, основних критеріях забезпечення банківської ліквідності. Надмірна деталізація розосереджує дослідника і часто є причиною формування помилкових висновків на основі великої кількості маловпливових показників. При цьому дійсно фундаментальні критерії, часто не беруться до уваги, оскільки їх кількість значно менша.

Метод грошових потоків, як спосіб визначення потреби банку у ліквідних коштах, полягає у визначенні дисбалансу між очікуваними протягом певного періоду надходженнями і відповідними потенційними напрямками використання коштів. При цьому особливістю методу є те, що усі надходження банку розглядаються як єдиний потік без диференціації за джерелами фінансування, що ми вважаємо його значним недоліком. Оскільки у процесі оцінювання потреби в ліквідних коштах беруться до уваги не лише фактичні, а й очікувані грошові потоки, різниця між обсягами планових надходжень та списань відображає очікуваний розрив ліквідності. Його негативне значення напряму підриває фінансову стабільність банку.

Виходячи з того, що метод грошових потоків безпосередньо пов'язаний з розривом ліквідності, проаналізуємо цей “розрив” ґрунтовніше. Він розраховується як різниця між вхідним і вихідним грошовими потоками, тобто між сумою надходжень і сумою використання коштів банку. Якщо наявні ліквідні засоби за обсягом перевищують їх використання, то існує додатній розрив ліквідності. Цей надлишок рекомендуємо інвестувати у дохідні активи до виникнення потреби у грошових коштах. Коли ж потреба в ліквідних засобах за обсягом перевищує їх наявність, банк має від'ємний розрив (дефіцит) ліквідності, який миттєво знижує фінансову стабільність. У цьому випадку керівництво негайно повинно шукати джерела поповнення ліквідних коштів банку.

Ми дійшли висновку, що аналіз розриву ліквідності доцільно здійснювати за допомогою табличного методу, групуючи активи і пасиви за термінами (по горизонталі) та за структурою (по вертикалі). Це дає змогу порівнювати вхідні та вихідні грошові потоки у кожному із визначених часових інтервалів та обчислювати сукупний розрив ліквідності. Необхідно також проводити оцінку ступеня ліквідності різних активів і відповідно зачисляти їх до різних груп, що дасть змогу оцінити наявні ліквідні кошти та виявити резерви ліквідності, які за потреби можуть трансформуватись у гроші. Точне визначення наявних резервів ліквідності дає банкові можливість оперативно реагувати на зниження ліквідності та підвищувати її до необхідного рівня.

Невід'ємним елементом комплексної системи управління ліквідністю банку, яку ми сформуваємо, вважаємо визначення джерел покриття потреби банку в ліквідних коштах. Виходячи з проведеного нами аналізу доволі великої кількості підходів, стверджуємо, що ці джерела включають накопичену та покупну ліквідність. У розрахунок накопиченої ліквідності входять такі високоліквідні активи банку як: залишки в касі та коррахунку в НБУ; коррахунки в інших банках; депозити в Національному банку; портфель банку в частині найбільш ліквідних цінних паперів і таких, що постійно котируються на ринку тощо. Розрахунок накопиченої ліквідності доцільно здійснювати, за залишками на відповідних рахунках станом на день розрахунку.

Відповідно, до розрахунку покупної ліквідності банку, погоджуючись у цілому з науковцями І. Сало та О. Криклій, ми зачисляємо: суму лімітів банків-контрагентів на міжбанківському ринку (у частині суми міжбанківських кредитів, що реально можна залучити протягом визначеного строку); суму кредитних ліній, відкритих на банк і окремих договорів з корпоративними кредиторами банку; суму депозитів у банку (міжбанківських і великих кредиторів банку) за якими потенційно може бути досягнута домовленість про їх пролонгування на наступний строк; кредити Національного банку у розмірі відповідного пакета державних цінних паперів, вільних від застави та ін.

Наголошуємо на тому, що при розрахунку покупної та накопиченої ліквідності для різних альтернативних варіантів, ми вважаємо за доцільне здійснювати систематичне їх коригування з урахуванням зміни умов продажу активів і залучення коштів з фінансового ринку. Очевидно, що імовірність отримати в потрібний момент часу міжбанківські кредити у повному обсязі за усіма виділеними для банку лімітами є незначною, тому необхідно реально оцінювати кредитоспро-

можність банку на ринку міжбанківських кредитів і необгрунтовано не розраховувати на весь ліміт кредитування. У протилежному випадку банк наражається на небезпеку несподіваного зіткнення з кризою ліквідності, яка миттєво знижує його фінансову стабільність.

З метою якісного забезпечення фінансової стабільності банку, його система управління ліквідністю, на наше глибоке переконання, повинна містити також чіткий план дій на випадок виникнення дефіциту або надлишку ліквідності. Цей план дій, який дозволив би реально підготуватись як до дефіциту, так і надлишку ліквідних коштів, повинен передбачати [4, с. 240]:

- аналіз періодів з найбільшим дефіцитом ліквідності з погляду можливості його погашення і визначення величини чистої нестачі ліквідності (тобто дефіциту, який неможливо усунути за допомогою наявних на той період часу інструментів управління ліквідністю);
- вибір джерел погашення чистої нестачі ліквідності, у тім числі шляхом використання надлишків, що утворюються в попередніх часових інтервалах;
- визначення альтернативних напрямів вкладення коштів на випадок утворення надлишку ліквідності;
- складання плану залучення та розміщення коштів за строками і сумами за базовим та альтернативними варіантами;
- визначення потреби банку в накопиченій ліквідності у розбивці за строками та чіткий план роботи з розширення покупної ліквідності;
- оптимізацію рівня накопиченої і покупної ліквідності за її вартістю, строками і сумами.

На додачу до переліченого вище, в окремих часових інтервалах, які призводять до найбільшого дефіциту ліквідності, дуже важливо ситуацію оцінити комплексно. У випадку, якщо проведений аналіз виявить нездатність банку погасити дефіцит ліквідних коштів за допомогою використуваних ним інструментів, доцільно розробити, для екстрених випадків, план антикризового управління ліквідністю, який передбачає процедури, що дають змогу подолати сформовану ситуацію. Вибір же конкретних рішень щодо управління ліквідністю залежить від двох основних чинників: варіанта розвитку подій (базового чи альтернативних) та значення ліквідної позиції банку (її баланс, надлишок чи дефіцит).

Чи не найважливішим елементом нашої системи управління ліквідністю ми вважаємо методи її регулювання. Сьогодні економічна наука і практика банківської діяльності виокремлюють три основні методи, кожен з яких має свої переваги і недоліки, а економічна доцільність їх застосування визначається особливостями банківської діяльності, станом фінансових ринків і тенденціями середовища функціонування. До цих трьох методів, як ми з'ясували, належать: 1) метод накопичення ліквідності (регулювання ліквідності через активи); 2) метод запозичення ліквідності (регулювання ліквідності через пасиви); 3) метод збалансованого регулювання ліквідності (регулювання ліквідності через активи і пасиви).

Наголошуємо, що використання терміну методи “регулювання” відносно перелічених щойно методів ми подаємо вперше, принаймні у жодній фаховій науковій літературі ми цього не вичвили. І. Д'яконова, В. Крилова та Р. Набок, Л. Примостка, І. Сало та О. Криклій і багато інших науковців – усі вони у своїх працях дотримуються формулювання методи “управління” ліквідністю. Ми з такою позицією категорично незгодні, адже “управління” – це значно ширший процес, він включає у себе аналіз, оцінку, регулювання та інше виходячи з функцій управління, які вже давно стали класикою економічної науки і ніким не даються під сумнів. Виокремлені ж методи лише регулюють ліквідність банку і тому у жодному випадку їх не можна називати методами “управління” – їх дія значно вужча.

Найнадійніше забезпечується потреба банку в ліквідних коштах, на нашу думку, через застосування методу накопичення ліквідності. Сутність його полягає у нагромадженні високоліквідних активів, які повністю забезпечують потреби в ліквідності банку. За даним методом, у разі виникнення попиту на ліквідні кошти активи банку необхідно продавати доти, доки не буде задоволено цієї потреби повністю. За такого підходу ліквідність характеризується як запас. Але для ефективності методу, накопичені активи повинні характеризуватись стабільністю цін (можливістю їх продажу у значній кількості без суттєвого зниження ціни), а також вільно обертатися на ринку для швидкого перетворення на гроші.

Метод накопичення ліквідності ми вважаємо найнадійнішим методом і його доцільно застосовувати у першу чергу малим банкам, які не мають достатніх можливостей для запозичення

коштів і широкого доступу на грошові ринки. Хоча цей метод є менш ризикованим порівняно з іншими, але й одночасно він є досить дорогим з погляду вартості, адже продаж активів супроводжується комісійними, брокерськими та іншими витратами, а також спричиняє втрату майбутніх доходів, які б могли бути згенеровані накопиченими непрацюючими активами. Проведений нами аналіз показує, що іноді банк змушений продавати активи за заниженими цінами, якщо виникає нагальна потреба у грошових коштах, а підтримування значного запасу ліквідних коштів суттєво знижує прибутковість банку в цілому.

Щодо методу запозичення ліквідності, то він, на відміну від попереднього методу, передбачає залучення необхідного обсягу ліквідних коштів, у разі потреби, на грошовому ринку. При цьому кредити, які банк має змогу отримати, вважаємо за доцільне використовувати виключно у випадку, коли є реальна потреба в ліквідних коштах, що дає змогу уникати надмірного обсягу високоліквідних непрацюючих активів. Ліквідні активи за цим методом не потрібно накопичувати, а спрямовувати на забезпечення прибутку. За такого підходу до регулювання ліквідність характеризується як потік, а не як запас, але умовою ефективності застосування методу є досить високий ступінь розвитку фінансових ринків, які дають змогу в будь-який час і в будь-яких обсягах позичати ліквідні кошти. Сьогодні в Україні ці можливості обмежені.

Основною перевагою даного методу ми вбачаємо більш високий рівень очікуваного прибутку, аніж під час регулювання за методом накопичення ліквідності. Здатність розміщувати депозитні сертифікати і отримувати в кредит валютні кошти дозволяє банку послабити залежність від низькодохідних резервних активів, що розширює його можливості отримувати прибуток. Водночас регулювання ліквідності через запозичення коштів оцінюємо як найризикованіший метод, оскільки супроводжується він підвищенням ризику зміни процентних ставок за позиками та ризику доступності запозичених коштів [4, с. 261]. Основними джерелами, звідки банк може отримати ліквідні кошти, згідно нашого дослідження, є міжбанківські кредити та кредити НБУ.

У зв'язку з високою вартістю методу накопичення ліквідності і значною ризикованістю методу запозичення, рекомендуємо банкам компромісний варіант регулювання ліквідності – метод збалансованого регулювання ліквідності. Він передбачає одночасне використання обох попередніх методів, тобто частину попиту на ліквідні кошти необхідно задовольняти зарахунок нагромадження високоліквідних активів, а решта – через запозичення коштів. Таким чином, метод збалансованого регулювання ліквідності дає змогу регулювати ризик ліквідності шляхом координації рішень щодо джерел залучення та напрямків розміщення коштів за обсягами і термінами для забезпечення прибутковості банку.

Основними перевагами методу збалансованого регулювання ліквідності ми вбачаємо: гнучкість, яка дає змогу обрати найвигідніше поєднання альтернативних джерел поповнення ліквідних коштів залежно від економічних умов та змін у ринкових цінах; максимізацію прибутку за умови прийняттого рівня ризику; можливість більш зваженого підходу до проблеми регулювання ліквідності завдяки поєднанню інструментів накопичення ліквідних коштів та їх зовнішнього запозичення на ринку. Усі ці переваги ми рекомендуємо банкам порівнювати з перевагами і недоліками інших методів, і на основі співставлення з власними ресурсними можливостями та ситуацією на ринку обирати вірне рішення.

Таким чином бачимо, що кожен наступний метод до регулювання ліквідності банків є логічним продовженням попереднього. В Україні паралельно застосовуються усі три методи – у деяких банках регулювання здійснюється в основному через накопичення ліквідних коштів, але більшість установ перейшли та збалансоване регулювання. Від регулювання ліквідності лише через запозичення коштів банки України почали відмовлятися. Загалом, регулювання ліквідності банків має надзвичайно велике значення, оскільки воно спрямоване на забезпечення безперебійного і вчасного проведення платежів та виконання інших зобов'язань, які складають основу довіри до банку, а отже сприяють його розвитку і зміцнюють фінансову стабільність.

Отже, управління ліквідністю банків є невід'ємною складовою їх щоденної і безперервної діяльності, від якої залежить не лише прибутковість, розвиток та фінансова стабільність в цілому, а й здатність банку функціонувати взагалі. Саме ліквідність лежать в основі розвитку банків і покликана забезпечувати довіру до них. В умовах України, коли банківська система ще є недостатньо розвинутою і міцною для безпечного забезпечення прогресивного розвитку

національної економіки, підтримка ліквідності банків є одним з найважливіших завдань, які покладаються на державу і кожен її банк. Подальші наукові розробки системи управління ліквідністю банків повинні бути направлені, на нашу думку, на формування чітких принципів і процедур управління ліквідністю банків в умовах кризи.

1. “Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні”, затверджена Постановою Правління НБУ №368 від 28.08.2001 р.
2. *Крилова В., Набок Р.* Складові процесу управління ліквідністю банку // Вісн. нац. банк України. – 2008. – № 6. – С. 24–29.
3. *Примостка Л.О.* Фінансовий менеджмент у банку: Підручник. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: КНЕУ, 2004. – 468 с.
4. *Сало І.В., Криклій О.А.* Фінансовий менеджмент банку: Навч. посіб. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2007. – 314 с.

THE IMPROVEMENT OF THE SYSTEM OF MANAGEMENT OF LIQUIDITY OF BANKS IN UKRAINE

A. Falyuta

Ivan Franko National University of Lviv

The article studies the notion of liquidity of banks and analyses its influence on the financial stability. The complex system of management of bank liquidity has been worked out. The instruments of the management of liquidity have been systematized. The article outlines the prospects of further research in the field.

Key words: bank, liquidity, risk, financial stability.

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ЛИКВИДНОСТЬЮ БАНКОВ В УКРАИНЕ

А. Фалюта

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

Выяснена сущность ликвидности банка и проанализировано ее влияние на финансовую стабильность. Сформирована комплексная система управления ликвидностью банка. Проведена систематизация инструментария за составляющими системы управления ликвидностью и определены перспективы последующих исследований, что касаются нарушенной проблемы.

Ключевые слова: банк, ликвидность, риск, финансовая стабильность.